

Институт за педагошка истраживања, Београд

DOI 10.5937/kultura1860178A

УДК 321.7:316.7

008

прегледни рад

КУЛТУРА И ДЕМОКРАТИЈА – РАЗБИСТРАВАЊЕ ПОЈМОВА

Сажетак: У раду се разматра појмовно и историјски однос културе и (не)демократије. Појам културе се разумева на шири (начин укупног живота једне нације) и ужи (уметничко-стваралачки) начин. Као поредак који не спречава слободу мишљења, стварања и деловања, демократија представља ширење слободе уметничког поља културе. У раду се не оспорава напредак у ширењу повољних услова за културно стваралаштво у демократији. Подсећа се на чињеницу да су током историје друштва, преовладавали недемократски облици владавине. У таквим околностима су створена велика дела културе и уметности. Ова чињеница се објашњава способношћу стваралаца да пронађу облик за своје уметничке идеје и у недемократским друштвима. Заправо, ти системи су представљали изазов за уметничко и културно стваралаштво. У завршном делу анализирају се проблеми културе и уметности у односу према публици: појављују се у 1) „споровима” уметничког дела са групама уметничке публике, 2) јачању тржишта као посредника између дела и публике; 3) самопредстављање стваралаца и „стваралаца” на друштвеним мрежама.

Кључне речи: култура, уметност, демократија, антидемократија, слобода, публика

Разматрање природе односа културе и демократије треба најпре да одреди претпоставке њиховог појмовног одређења, будући да тај почетни корак пресудно усмерава теоријску аргументацију и истраживачку праксу.

О демократији је написана читава библиотека књига. Током античке и новије историје конкретних друштава, демократија је мењала своја значења при чему је у њеном темељу била идеја да је народ основни извор политичке моћи, да његова политичка воља обезбеђује легитимитет поретку и власти. Овај појам не означава само квалитет друштвеног

поретка, већ један сплет карактеристика које се класификују према различитим аспектима јавног живота (суверенитет народа, слобода избора власти, правна једнакост, владавина права и закона, правна држава).

Демократија није само мисао о суштини политичких и друштвених односа између људи (власт у оквиру права) већ и средство за остваривање неких практичних циљева (селекција искуства). Остваривању демократских циљева претходи слободан разговор, дискусија. Таква дефиниција имплицира одређени начин мишљења, начин поимања приватних, јавних и интернационалних односа. Овај поредак омогућава испољавање сукоба у друштву и политици, али и постизање консензуса око важних јавних питања. Сукоби око циљева и начина њиховог остваривања део су функционисања сваке установе и међуиндивидуалних и групних односа.

Наравно, демократија није само облик државне власти и систем јавних установа. То је политички облик у коме се најотвореније испољавају друштвени и индивидуални проблеми.¹ Уколико се демократија схвати као право, слобода и једнакост појединца и друштвених група да учествују у изградњи нормативне структуре друштва са обавезом да поштују важеће норме све до тренутка легалне и легитимне промене, онда морамо рачунати на непрекидну променљивост стварности. То је запазио још Токвил у књизи *Демократија у Америци*: „Превирање и непостојаност у природи су демократских република као што су неполитичност и учмалост закон апсолутних монархија”.² Власт се предаје из руке у руку, мењају се схватања, мењају се људи, закони, установе. Савремени филозоф политике, Џон Кин, тврди да демократија рачуна на покретљивост друштвеног бића, у њој влада „немир и све је у покрету”.³ Слобода и разлике продукују стални немир. Друштвене групе се боре за дефиницију реалности коју стварају и контролишу. У њој се доносе одлуке уз право да се мења суд о квалитету одлука.

Како да дефинишемо *антидемократске* облике власти? Потребно је термилошки разликовати антидемократске и недемократске системе. Антидемократски облици власти су они који укидају начело поделе власти и унутрашњу опозицију – диктатура (лична и групна) и тоталитаризми левог и десног типа (диктатура, фашизам, националсоцијализам, стаљинизам). Појаву антидемократских система државе и

1 Avramović, Z. (1998) *Drugo lice demokratije*, Beograd: Filip Višnjić.

2 Tokvil, A. (1990) *Demokratija u Americi*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 45

3 Kin, Đ.(1995) *Mediji i demokratija*, Beograd: Filip Višnjić, str. 139

друштва условљавају одређене историјско-политичке околности, економско-социјално стање становништва, психологија несигурности, продор енергије колективних ентитета (нација, класа, раса) у политику, недовољно образовање, култ вође народа. Док је у фашизму постојала идеологија јединства вође, народа и државе, у стаљинизму се идеологија власти заснивала на монополној улози комунистичке партије. Теорија тоталитаризма је доказивала да су такви системи успостављени на једној идеологији, једној политичкој партији, монополу над медијима, монополу силе, централистичком управљању економијом и културом.

Карактеристика свих недемократских система јавне власти огледа се у укидању институције опозиције у политичком и јавном животу. Ови системи су блажи по степену репресије (постоје неки облици слободе у друштву) а историјска пракса показује да унутар институција демократије може начин владања да буде недемократски или ауторитаран („поверење одоздо, власт одозго”).

Шта подразумевамо под појмом *култура*? Овај појам има у основи два значења. У *ширем* означава све што је човек створио – језик, предмети, знања, вредности, веровања, уметност, религија, митологија, обичаји, морал, држава, привреда, техника. Култура би у том смислу речи, означавала *свеукупност начина живота* одређене националне заједнице. У ужем смислу под овим појмом подразумевамо уметничко стваралаштво. Оба значења су неодвојива од друштва, државе, политике. Такође, оба значења обухватају однос стваралац – дело – публика – корисници.⁴ Кључно својство културе и уметности је креативност, односно стваралаштво. Појам креативности обухвата један скуп интелектуалних, социјалних, емоционалних особина личности и њених активности, постигнућа. „Креативност се одређује као својство појединца (особине личности), карактеристике понашања или обележја одређених постигнућа и производа”.⁵ Главни извори креативног постигнућа су интелектуални процеси, знања, особине личности, мотивација, окружење. Имплицитна претпоставка оваквог схватања је у томе да се ово својство личности учи (реакција на стимулусе).

4 Аврамовић, З. (2009) *Култура*, Београд: Завод за уџбенике,

5 Максић, С. (1993) *Како препознати даровитог ученика*, Београд: Институт за педагошка истраживања, стр. 153-154

*Да ли су у одсуству слободе и демократије
култура и уметност биле угрожене?*

Историјски гледано, култура се углавном сусретала са недемократским условима стваралаштва и рецепције. Савременим демократијама претходе разни облици деспотија, личних и групних диктатура, апсолутних монархија, дакле системи државне власти у којима је један човек или група управљала свим пословима државе и друштва. Када је реч о Европи, до 1989. године, постојали су недемократски режими (у облику једнопартијског социјализма), а у раздобљу између два светска рата, наш континент био је у највећем броју држава под влашћу десних (фашизам, националсоцијализам) и левих диктатура (комунизам).

За нашу тему значајна је следећа чињеница: историја човечанства, а самим тим и појединачних друштава, одвијала се у оквиру недемократских система власти. Како је упркос таквим политичким условима створена велика култура? Како су створена дела непролазне уметничке вредности?

У једној традицији европског мишљења коју је утемељио Платон, а протеже се до тоталитарних режима XX века – фашизма, националсоцијализма, стаљинизма, култура и уметност су се доводиле у висок степен зависности од државне власти. Политичка власт је инструментализовала културно стваралаштво, при чему се није застало на „идејној садржини” већ се ишло у прописивање форми и стилских праваца. Све до XIX века владало је мишљење да државна власт треба да контролише (цензурише) уметничко стваралаштво. Искуство културе и уметности је потврдило немогућност такве контроле. Показало се да мајстор-стваралац може да избегне контроле и да надмудри власт. Како? Политика као пракса власти и један систем људских вредности, стваралачки је изазов за све стваралачке облике. У одређеној мери сусрет политике и уметности у недемократском и антидемократском друштву је погодан за уметничку имагинацију.

Како разумети стваралачки изазов ових облика власти? На ово питање могу се понудити различити одговори. Уметничко историјско искуство потврђује да су недемократски облици владавине, са становишта уметности, били богат извор имагинације. Парадоксална је чињеница да је у стваралачком погледу политика разних облика репресије над човеком и народима, била плоднија од оне уметности која се развијала у демократским системима. Аргумент за ову тврдњу није само у структури вредности појединих националних уметничких стилова и појединачних остварења, већ најпре

у чињеници да је политичка историја људског друштва у знаку антидемократских система владавине: деспотије, тираније, апсолутне монархије, док се демократски системи као практични облици јављају почетком XIX века.

Токвилова критичка запажања о америчкој демократији, у којој није било великих књижевних имена, колико их је било у аристократској Француској, може бити од хеуристичке вредности. Вредна књижевна остварења у антидемократским системима нипошто не сугерирају пожељни облик власти. Овде се само констатује једна књижевно-историјска чињеница која доказује да политички и економски поредак не мора бити подударан са уметничким вредностима.

Ову тврдњу поткрепљује више искуствених и уметничких доказа. Антидемократска политика националсоцијализма и стаљинизма (комунистичког социјализма) била је изазов за књижевну уметност. У књижевном отпору тоталитарној владавини, рођена су дела непролазне уметничке вредности попут књига *Доктор Фаустус* Томаса Мана, *Архипелаг Гулаг* Александра Солжењичина. Књижевна динамика после Другог светског рата у земљама реалног социјализма обрнуто је пропорционална политичком ограничавању слобода и права⁶.

Антидемократски системи власти су правно, идеолошки и практично цензуришали стваралаштво са становишта пожељних политичких и уметничких вредности, при чему нису презали од идеолошких критика писаца, судских прогона, па чак и физичких ликвидација. Међутим, спољашњи политички диктати нису могли да подвласте слободан креативни дух уметности. У том погледу, изражајна средства уметничких грана нису једнака. Музичка и ликовна уметност нису могле да одговоре на насиље власти као књижевност или сценске уметности. Антидемократска власт може укинути све културне институције, али не може једну: језик и његове алегорије, симболичке системе, алузије, метафоре и метонимије. Унутрашња прагматска сврха књижевних облика је она уметничка шанса коју ниједан систем власти не може да поништи. Систем репресије само је подстакао писце да темељитије трагају за оним уметничким техникама којима ће доскочити идеолошким захтевима. Књижевност

⁶ Чеслав Милош, Милан Кундера, Ђерџ Конрад, Михаил Шолохов, Борис Пастернак, Леонид Леонов, Владимир Војнович, Ежен Јонеско су неки од писаца чији су романи али и политичко деловање били изложени критици комунистичких власти. Овоме треба додати и уметнички успешну генерацију српских писаца у социјалистичкој Југославији која је својим јавним деловањем утицала на промену понашања владајућих структура.

је на политичко насиље одговорила неисцрпним богатством језика, стваралачких поступака, као и неухватљивим значењима језика⁷.

Подсетимо се политичког и уметничког раздобља у социјалистичкој Југославији (1945–1990). У недемократском систему остварена су велика дела у свим гранама уметничког стваралаштва а сукоби са владајућом партијом избијали су највише у области књижевности, позоришта, ликовне уметности. Стваралачки успешан отпор књижевности систему комунистичког социјализма, може се доказати њеним уметничким успесима. *Политички догађаји* (Први и Други светски рат, Информбиро и Голи оток, стаљинизација после рата), *политичке личности* (Стаљин, Тито) *политичке идеје* (социјализам, нација, грађанско друштво) *политичко мишљење и понашање*, били су водећи књижевни семантеми у српској књижевности. Једна квантитативна и квалитативна анализа књижевних остварења у четири деценије социјализма, сигурно би показала да нема писца који бар у једној својој књизи није прихватио стваралачки изазов политике.⁸

Опсесивност политичким темама и мотивима у послератној српској књижевности само потврђује претпоставку о постојању стваралачког изазова система власти у социјалистичкој Југославији. Политички монизам је подстицао трагање за одговарајућом формом референцијалних аспеката књижевности који су се концентрисали око критике политичких личности, идеја и догађаја.

Искуство успешног књижевног одговора на политички изазов који налазимо у српској послератној књижевности не упућује на закључак да велика књижевност мора имати политичка значења. Велика књижевност зависи од руке писца мајстора. Са теоријског и искуственог становишта ништа не обећава да ће политичка књижевност бити и уметничка књижевност.

Дакле, недемократски и антидемократски облици власти подстичу уметност на ново откривање света стварности, нове теме и мотиве стваралачког обликовања, али и на откривање нове форме, нових поступака, нових начина остваривања естетских вредности. Како објаснити овај културно уметнички парадокс?

7 Аврамовић, З. (2013) *Огледи из културе и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике.

8 Политичка значења у романима: *Време смрти*, *Трен2*, *Кад су цветале тикве*, *Време чуда*, *Гробница за Бориса Давидовича*, *Књига о Милутину*, *Убиство с предумишљајем*, у: Аврамовић, З. (2016) *Књижевници и политика у српској култури (1804–2014)*, Нови Сад: Православна реч.

Одговор на ово, можда и најсложеније питање социологије културе, треба да тражимо у појму стваралаштва. Способност да велико дело културе буде смишљено и створено, а затим опстане упркос силама власти, сили времена, чини управо суштинску особеност културе. Велика дела су стварана под окриљем недемократских власти, некад у дослуху са њом а некада против. Било је уметника царских послужника, као и оних који су тамновали због својих дела. Од античке епохе, хришћанске доминације, ренесансе, до тоталитарних режима у првој половини XX века остварена су дела културе непролазне вредности: у уметности, филозофији, науци. Остаће тајна појава Шекспирових драма или Сервантесовог *Дон Кихота*, Гогољевих и руских романа у политичким системима у којима није било ни трага од демократије.

Такође, једно од сложенијих питања социологије културе је оно које покушава да одговори у којој мери култура доприноси развоју демократије у оквиру недемократских система власти? Проблем се мора размотрити на три нивоа: 1) личност ствараоца, 2) дело културе – уметности, 3) публика-рецепција. Анализом конкретног догађаја, сазнаћемо да ли се стваралац супротстављао недемократској власти или је био конформиста. Испитивањем вредносних квалитета дела културе можемо да наслутимо његове неестетске, референцијалне потенцијале. На једнак начин може бити интересанто питање понашање публике, односно како она реагује на дела која нису естетски херметична.

*Културне и уметничке слободе у демократији –
да ли је проблем решен?*

Прелазим на друго, сазнајно важно питање: какав је однос демократије и културе (уметности)? Да ли је дијалектичан, конфликтан, кооперативан на разним нивоима стваралаштва – аутор, дело, слојеви публике? Ако је шире значење културе у питању, сви облици су на разне начине преплетени са демократским процесима (сарадња и сукобљеност као неизбежност разлика које се уважавају од актера). Размотрићу однос ужег значења појма културе – уметничко стваралаштво и демократски поредак.

Раширена је мисао да демократија омогућава слободу културног стваралаштва и широку доступност култури. Ову тврдњу треба искуствено проверити. Разум и искуство нам налажу упитаност и када се тврди да демократија не ствара проблеме култури. Може ли уопште постојати друштво без проблема?

Демократија је, како је истакнуто, систем државе и друштва у коме је основно начело плурализам мишљења о свим јавним питањима. У области културе она може да се концентрише на односе у институцијама али не може да на нас објасни појаву културног ствараоца и његовог дела. Унутар културних институција могу да се одвијају демократски и ауторитарни односи. Као *спољашњи оквир* моћи демократија не дефинише услове уметничког стваралаштва, нити ставља препреке стварању уметничког дела. Да ли је у таквом поретку култура досегла „царство слободе“? Наилази ли и она на неке границе „своје“ слободе?

Уметност не може да постоји изван друштвеног оквира у коме настаје. У структури уметничког дела преплићу се естетски, сазнајни и друштвени елементи.⁹ Друштвене услове уметности препознајемо у животној биографији уметника, у установама које омогућавају или ометају уметнички рад, у материјалним и политичким приликама које утичу на уметничко стваралаштво. Текуће прилике у друштву могу бити изазов за стваралачки израз. Обичаји, веровања, традиција, митологија снажан су инспиративни извор за уметничко обликовање. (Не)морално понашање људи као и појединачни и национални карактери су тема бројних књижевних и позоришних дела. Архивска грађа као облик колективног памћења често је коришћена у уметничким пројектима. Није нетачна мисао по којој уметничко дело настаје из искуства или из библиотека, галерија, музучких архива дакле из традиције коју чувају разнолики записи.

У демократском друштву проблеми културе и уметности се од стваралаца померају према публици. Појављују се у 1) „споровима“ уметничког дела са групама уметничке публике, 2) јачању тржишта као посредника између дела и публике; 3) самопредстављање стваралаца и „стваралаца“ на друштвеним мрежама.

Колика је уметничка вредност појединог дела питање је на које покушавају да одговоре разне теорије стваралаштва да би на крају реч добили и делови *уметничке публике*. Публику у уметности током историје чиниле су различите категорије друштва. Некада је уметничка публика била искључиво из аристократских слојева и уметници су стварали за ту друштвену категорију. У савременом друштву уметник ствара за све чланове друштва, при чему су неки више мотивисани „референтном групом“, а други својим креативним плановима. Данас је уметничко дело, захваљујући новим медијима и другим посредницима, отворено за све слојеве друштва.

9 Zurovac, M. (2005) *Tri lica lepote*, Beograd: Službeni glasnik.

Питање је колико реципијенти имају развијене уметничке потребе, образовање и материјална средства за приступ делу.

У теоријским радовима аргуменују се тврдње о вишефункционалности уметности.¹⁰ Тако она има сазнајну, вредносну, културну и образовну, васпитну, хедонистичку, забавну, катарзичну функцију. Свака од ових тврдњи има нешто од истине јер уколико публика одговара на различите начине на појаву уметничког дела то значи да и она има своја права на читање, гледање, слушање. У савременом друштву није примењива нормативистичка теорија функционалности већ искуствена.

Ове разлике укључују, поред прихватања, и одбијање или протест против неког уметничког дела. У демократском поретку нема политичке и идеолошке инстанце која би штитила забраном неке вредности. Али у овом систему власти делују интересне групе аутономно организоване као и разне етничке и верске заједнице које у складу са општим правима могу да критикују или да траже забрану неког уметничког дела. Нико не може да оспори то право дела публике као што не може да ускрати право уметника да ствара. Сигурно је једно – слобода уметника да ствара судара се са слободом дела публике да одбаци, критикује или тражи забрану његовог дела. Овај проблем је очигледно конфликтни садржај културе у демократском поретку.

Присталице слободе уметности сматрали су да је она неограничена. Да ли је уметницима све дозвољено у демократији? Узмимо за пример увреду вере, исмејавање националне части, тешку порнографију? Да ли диференцирана јавност има право да заштити неке моралне, националне и културне вредности од оваквих уметничких слобода? Ово питање је демократија отворила у свим аспектима.

Шири се једно схватање улоге уметности које не подлеже никаквим ограничењима а ни јавним критикама. Не треба бити пророк па закључити да ће снажење порнографизације уметности обесмислити сваки јавни морал и вредности. Та деструкција јавног морала је тако силовита да се поставља питање куда све то води. Избрисаће се разлика између примитивизма и цивилизације, стида и брутализма, културе и нагона. Цивилизован живот се темељи управо на разлици јавног и приватног морала. Оно што могу да допустим себи у приватном животу мора бити моје право само до границе

10 Ђ. Лукач, *Теорија романа*; Л. Голдман, *Социологија романа*; Е. Блох, *Естетика и политика*; Е. Фишер, *О потреби уметности*.

када почнем да угрожавам другог. Сексуални егзибиционизам или оргијазам, посебно у неким филмовима и позоришним представама, могу бити приватно задовољство али до тачке када почиње угрожавање вредности оне публике која их одбацује. На појаву дела у којима се извргавају моралне, националне и културне вредности реагују одрђене групе тако што траже забрану или их острашћено критикују. Њихов аргумент је да су та дела (сценска посебно) насиље над цивилизованим нормама и обичајима. Уметник и институционални посредник могу да се бране, да одбаце примедбе или попусте под критикама.

Културу у савременим демократијама карактеришу полемике управо око ових граница. Овај сукоб се одвија у оквиру демократских права и слобода човека и грађанина. Приговор да је противљење или протест против неког уметничког дела, угрожавање слободe стваралаштва није ваљано заснован. Прво, постоје опште вредности културе и морала које се штите без обзира да ли појединац или група ужива у тим вредностима. Друго, нема слободe само за уметност а да се не поштује слобода читаоца или гледаоца. Уосталом, када се уметничко дела преда јавности није могућно очекивати само позитивне оцене.

Овде није реч о држави која својим правним и извршним инструметнима може да ограничи слободу ширења неких уметничких дела већ о слободи публике да реагује и протестује на разне начине. У најстаријој европској демократији, Великој Британији, влада забрањује неке филмове и представе на крају XX века. Видимо да у свим областима демократског друштва тече сукоб присталица и противника одређених идеја ставова, дела. Зашто би културно поље уметности у друштву било изузето?

Поред државе и јавности у демократском друштву одређена права и обавезе имају и културне институције. Догађа се да неке културне институције не прихватају да одређена уметничка остварења ставе у своје програме. Једна институција културе одбија да уврсти у свој репертоар представу са скаредним језиком или да излаже слику вулгарног Исуса Христа. Да ли је то ограничавање слободe уметничког стваралаштва или цензура? Наравно да није, зато што у плуралитету културних и уметничких институција увек постоји простор за представљање дела. Аутономно је право институције културе да постави границе неком уметничком делу. Нема начина да се оспори њена слобода избора и одлучивања. Оно што је битно у таквим околностима, свакако је чињеница да нема препрека да се дело појави у другим институцима културе. Демократски поредак карактерише плурализам

културних институција а то значи да оно што није прихватљиво за једну за другу може да буде. Ако бисмо забра-нили једној институцији културе да нека дела прихвати а друга одбије онда културни плурализам не би имао разлог постојања¹¹.

Између уметничког дела и реципијента у демократији посредује *тржиште* и уметнички критичар који јавно излаже свој суд о делу и та околност може да утиче на пријем дела код публике и његову популарност. Тржиште то користи и тако се ствара популарност дела али и профит за посредника. На уметности се и зарађује. Издавачи књига не само да су љубитељи књиге већ и људи који живе од издавања и продаје књиге. Власници ликовних галерија (не)воле слике али их продају и стичу профит. Музички менаџери (не)воле музику али зарађују на организацији концерата. Филмски продуценти финансирају филмске пројекте са циљем и да зараде на њима. Дакле, уметничко дело припада и пословном свету а то може да постави границе уметничком стваралаштву. Увек постоји могућност посредника да се зарад стицања профита занемари уметничка вредност као таква и не прихвати за публикавање уколико није тржишно исплатива. У таквим условима уметник се суочава са границама свог стваралачког избора: или ће остати доследан својој слободи или ће прихватити захтеве тржишта у демократском друштву или укусу посредника (приватне или јавне институције).

За идеологе слободног тржишног и максимализације профита, логично се поставља питање колико кошта уметничко дело. Чињеница је да само уметничке звезде могу да живе од свог рада, да само неки могу да „сами себе плаћају”. Међутим, највећи број уметника не може да живи од свога рада и савремено демократско друштво мора да одговори на то питање. Уколико доследно следе логику тржишта, присталице либерализма у економији морају рећи збогом армији уметника. Њихова резервна варијанта је трагање за љубитељима уметности међу бизнисменима. Наћи ће се неко ко ће плаћати рад уметника. Али, то је случајност, игра на срећу. Присталице (нео)либералне демократије подржавају оваквav статус уметника и уметничког дела. Са становишта културе, држава као репрезент општег интереса мора да заштити уметнички сталеж у материјално-егзистенцијалном смислу (професионална удружења, откуп, радни простор, социјално, пензионо осигурање). Она ту функцију мора да

11 Аврамовић, З. (2008) *Социологија и књижевност*, Београд: Рашка школа.

оствари уколико не жели тријумф система похлепности и ширење псеудоуметности. Није тешко пронаћи институционалне механизме да се заштити самостални уметник. Наравно, из овога не следи да држава привилегује уметнике и уметност. Они морају да се суоче са публиком која има право на сопствени културни избор и своје тржишно понашање.

Са ширењем западноевропске демократије ширила се и увереност у општу прихваћеност културног поља уметности. Очекивало се да ће уметност бити животна потреба модерног човека. Освалд Шпенглер је оспорио таква кретања почетком XX века у време када се о информационам технологијама (ИТ) свету није ни сањало. Са настанком нове цивилизације сужава се велика уметност и њена публика. „Уметност постаје занатском примењеном уметношћу, у архитектури, музици, стиху, драми.”¹² Оригиналност, имагинативност, лепота, лагано нестају. „Нови уметник је радник а не творац”.¹³ Оно што данашњи проучаваоци културе констатују – сужавање круга стваралаца и љубитеља уметности и високе културе, Шпенглер је уочио почетком прошлог века. „Демократија је потпуно истиснула новинама књигу из духовног живота народних маса. Свет књига са својим богатством становишта и гледишта, која су принуђавала мисао на избор и критику, стварно поседују још само уски кругови”.¹⁴

Шпенглер указује на „дух времена” који није директно повезан са ствараоцима, њиховим делима и посредницима у демократском систему. Његова мисао осветљава неке непредвидивости у друштву слободе и људских права, а преко којих се олако прелазило у теоријама демократије и културе. Као да је Шпенглер најавио дубока раслојавања у појму и пракси културе у условима глобализујућег тржишта, ширења медија и пребацивање живота на друштвене мреже. Експанизја кича, шунда, масовне културе, разних облика подкултуре, сужава круг великих стваралаца и поштовалаца аутентичних и трајних културних вредности.

Матријалистичко-технолошки смер цивилизације са модерним информационам технологијама (ИТ) показује ширење социјалног поља како стваралаца тако и корисника уметности. Нова медијска култура обухвата све садржаје који се преносе преко интернета и других облика електронских мрежа. За разлику од пасивног примаоца поруке интернет

12 Špengler, O. (1989) *Propast Zapada 1-4*, Beograd: Književne novine, tom 2. str. 50.

13 Исто, стр. 156.

14 Исто, стр. 240.

култура се препоручује интерактивношћу корисника мреже. Нова медијска култура је: 1) индустријска култура заснована на моделу масовне производње, 2) намењена је широкој публици, 3) руководи се комерцијалним мерилима, па су њени производи роба која доноси или не доноси профит, 4) користи високу технологију за рекламу и маркетинг. Међутим, медијска култура је и нови терен за сукобљавања друштвених група и политичких идеологија у демократским друштвима.¹⁵ У условима нове медијске културе поставља се питање какав утицај ова експлозија интернета има на професионалну уметничку делатност? Да ли уметност може да преживи екстремну демократизацију медијске продукције и приступа? С једне стране, ово питање нема смисла, јер је савремена уметност на врхунцу комерцијалног успеха. Оно што се дешава у већини уметничких грана је да скоро сваки професионалац или студент уметности има своје присуство на Мрежи, односно веб презентацији својих радова. Будући да свет професионалне уметности нема посебну лиценцу на креативност и иновацију, свако ко мисли да је уметник има прилику да „окачи” своја дела на мрежи. Прави изазов за уметност, који друштвени медији постављају, можда неће бити културна продукција непрофесионалаца која је сада лако доступна онлајн, већ ће се прави изазов крити у динамици ИКТ система – константна иновација, ширење, индивидуална енергија и непредвидивост.

Култура и уметност у сваком систему јавне власти и друштвеним односима суочавају се са одређеним изазовима. Трагање за уметничком формом, које по дефиницији припадају уметничком дару, често је скопчано са извануметничким препрекама. У недемократским системима уметник је одговарао својим делом на спољашњи притисак власти. Политички оквир је био изазов за његово стваралаштво. У демократским друштвима и државама, уметник и његово дело суочавају се са посредницима а то су културно-тржишне организације и приватне и јавне институције које (не)отварају путеве према публици. Ови посредници су у прилици да прихвате или не прихвате дело са разлозима од естетског суда до тржишног успеха или одбојности према аутору. На другом месту укуси уметничке публике се разликују тако што она може да прихвати али и да протестује против неког уметничког дела. Најновији феномен је демократизација културе у дигиталној технологији. Искуство културног и уметничког стваралаштва у ова два облика јавне власти

15 Kelenr, D. (2004) *Medijska kultura*, Beograd: Clío.

и друштвених односа показује да за уметност као део културног поља друштва не постоји мирна лука, већ стална узбурканост на релацији уметник-дело-публика-држава. У том смислу, ваља увек имати у виду да се демократизација културе може одвијати на институционалном терену, али не и на стваралачком, креативном. Велике ствараоце и њихова дела не производи ниједан систем јавне власти већ њихов дар, таленат, мотивација, машта и знање.

ЛИТЕРАТУРА:

- Avramović, Z. (1998) *Drugo lice demokratije*, Beograd: Filip Višnjić.
- Аврамовић, З. (2006, 2009) *Култура*, Београд: Завод за уџбенике.
- Аврамовић, З (2008) *Социологија и књижевност*, Београд: Рашка школа.
- Аврамовић, З. (2013) *Огледи из културе и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике.
- Аврамовић, З. (2016) *Књижевници и политика у српској култури (1804–2014)*, Нови Сад: Православна реч.
- Kelenr, D. (2004) *Medijska kultura*, Beograd: Clio.
- Кин, Ђ. (1995) *Mediji i demokratija*, Beograd: Filip Višnjić.
- Максић, С. (1993) *Како препознати даровитог ученика*, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Токвил, А. (1990) *Demokratija u Americi*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Zurovac, M. (2005) *Tri lica lepote*, Beograd: Službeni glasnik.
- Špengler, O. (1989) *Propast Zapada 1-4*, Beograd: Književne novine.

Zoran Avramović
Institute for Educational Research, Belgrade

CULTURE AND DEMOCRACY –
CLEARIFICATION OF CONCEPTS

Abstract

This paper deals with the conceptual and historical relationship between culture and (non) democracy. The notion of culture is understood in the wider (way of the whole life of one nation) and narrower (artistic-creative) sense. As a system that does not prevent freedom of thought, creation and action, democracy represents the expansion of freedom in the artistic field of culture. In every system of public authorities and social relations, culture and art face certain challenges. The search for an art form, which by definition is an artistic gift, is often caught in grip of judicial obstacles. In non-democratic systems, the artist responds with his work to the external pressure of power. The political framework is a challenge for his/her creativity. In democratic societies and countries, the artist and his/her work face the mediators, which are cultural-market organizations and private and public institutions that do (or do not) open up a way to audiences. These brokers have the opportunity to accept or not accept artistic work for reasons of aesthetic judgement, market success or dislike towards the author. Also, the tastes of artistic audiences are different, so they can accept or protest against an artwork. The latest phenomenon is a democratization of culture in digital technology. The experience of cultural and artistic creativity in these two forms of public authority and social relations shows that art, as part of the cultural segment of a society, is not offered a safe haven but constant excitement, being caught in the relations among artist-work-audience-states. In that sense, one must always bear in mind that the democratization of culture can well take place in the institutional field, but not in the creative one. Great creators and their works do not produce any system of public authority, but offer their gift, talent, motivation, imagination and knowledge.

Key words: *culture, art, democracy, antidemocracy, freedom, audience*